

Bernard Grothues

Lexicon van het Chronogram

ChronoLeXICon

Met getaLVers en ChronoDIstIChon

(2018)

Lexicon van het chronogram

*De literaire erfenis van chronogrammisten in een ChronoLeXICon
Met getaLVers en ChronoDIstIChon (2018)*

© Bernard Grothues, Brunssum 2018

Omslagontwerp: Jef Bartelet, VMG

ISBN: 9789463676045

Uitgegeven via Limburger.nl/mijnboek

Trefwoorden: chronogram, lofdicht, jaartalvers, jaarschrift

Afbeelding voorzijde:

Onze Lieve Vrouweplein 28 Maastricht, voormalige wolwaag, voorgevel:

hoC ponDere CVIqVe sVVM (1721)

(“Door dit gewicht krijgt ieder het zijne”)

Afbeelding voorwoord:

Hoogbrugstraat 27 Maastricht, voorgevel

CVstoDIatVr saCCUs hIC aVenaCeVs reCens aeDifflcatVs (1734)

(“Moge deze nieuw gebouwde (haver)zak beschermd worden”)

Afbeeldingen achterzijde:

Bonnefantestraat 2 Maastricht, voormalige Bonnefantkerk, interieur:

ante haC bonI seV pII LIbrI MeDICI Laete serVantVr (1980)

(“Hier werden vroeger vrome kinderen beschermd;

thans bewaart men er op gelukkige wijze medische boeken”)

Bethlehemweg 2 Maastricht, kasteel Bethlehem, schouw:

hIC Me DeCoraVIIt (1707)

(“Deze (Wassenaer) heeft mij versierd”)

www.maastrichtsegevelstenen.nl/bekeken/chronogrammen.htm

Voorwoord

In dit lexicon wordt bekendheid gegeven aan chronogrammisten, schrijvers en dichters van het chronogram. Het is de literaire erfenis van de auteurs, die zowel jaarschriften hebben geschreven in het Latijn, het Duits, het Frans, het Engels als in het Nederlands.

De samensteller heeft dit boek bedoeld als een thesaurie waarin alle liefhebbers van het chronogram toegankelijke informatie kunnen vinden over het jaargedicht of het jaartalvers.

Bij iedere chronogrammist wordt zijn oeuvre met zijn biografische gegevens en karakteristieken weergegeven. In de bibliografische opgaven worden achtereenvolgens de werken van de auteur, de secundaire publicaties of artikelen in kranten en tijdschriften genoemd. De auteurs zijn opgenomen onder hun meest bekende schrijversnaam. Onder pseudoniem geschreven werken zijn vermeld bij de biografische gegevens van de schrijver.

Bij de Viri Illustri worden zij die hun stempel gedrukt hebben op de tijd waarin zij leefden zoals koningen, pausen, bisschoppen, staatshoofden, schrijvers, dichters, componisten, sportlieden en andere persoonlijkheden, vereerd met een chronogram.

Voor het basismateriaal van het boek is uitgegaan van het Opus Magnum van James Hilton : *Chronograms* (1882), *Chronograms continued* (1885) en *Chronograms collected* (1895)

Bernard Grothues

A

Agnensis, Johannes Baptista Cyrnaeus Calvensis Italus

Blinde pater minderbroeder, priester-chronogrammist en anagrammist. Beschikte over een fantastisch geheugen. Hij stelde op het thema: "Immaculata Conception" een indrukwekkend psalmenboek samen. Uit het 'Ave Maria' het bekende gebed ter ere van de H. Maagd, waarvan de woorden zijn ontleend aan de begroeting van Maria door de aartsengel Gabriël maakte Agnensis 150 perfecte anagrammen met een even zo groot aantal chronogrammen, voor het jaar 1662. In dat jaar werd in aanwezigheid van koning Philips IV en Andreas Creusen, de aartsbisschop van Mechelen en primate van België, in Brussel de bul van Alexander VII over de Onbevleete Ontvangenis bekend gemaakt. Pater Agnensis richtte zich in treffende, vurige bewoordingen tot Maria om te benadrukken, dat hij ondanks zijn visuele handicap, juist met de 'letteren' haar wilde verheerlijken. In een persoonlijk gebed schreef hij: "Door het innerlijke licht van mijn geest wil ik heel mijn hart voor U openstellen. Het is een vuurbaak, die brandt uit een onuitputtelijke lamp. Kijk eens naar de 31 letters van dit engelachtige 'acroama', dat overeenkomt met de dagen van de maanden of zich bewegen als 31 sterren in een veranderlijke koers voor Uw onbevleete glorie. Het zijn dienstmaagden die alle lofprijzingen in een kroon voor U weven en voor U plaatsen, o Maria van het licht. Het zijn sterren van mijn nacht, een lange nacht voor mijn ogen. Neem ze opdat ook eens mijn ogen open gaan. Met de liefde die niet blind is, draag ik u in mijn hart. U die vol genade bent (gratia plena) zult mij weer kunnen laten zien. Het is daarom O.L.Vrouw dat ik deze 150 anagrammen alsmede zoveel psalmen voor U heb gemaakt. Wanneer zult u mij troosten? Het echte licht is wel niet in mijn ogen, maar het is met U, omdat de Heer met U is (Dominus tecum). Het is ook mijn redding en mijn licht. Dit is wat ik als blinde roep op mijn levensweg. O Maria geef dat ik Uw zoon mag zien in zijn koninkrijk.". Deze zinvolle gedachte van Agnensis werd opgeschreven door zijn medebroeder Sebastianus Fievet* Het zijn ongelooflijke staaltjes van improvisatiekunst en inventiviteit, die de blinde dicteerde. Daar komt nog bij dat de beginletters van zowel de anagrammen als de chronogrammen een acrostichon vormen. Een voorbeeld:

ANAGRAMMATA:

"Ignorat Eva secunda malum primae? Ita!"
 ("Is het kwaad van de eerste Eva, de tweede Eva vreemd? Ja!")

CHRONICA: IN EVA SECVNDA NON EST LABES PRIMAE (1662)

(*"De tweede Eva kent niet de smet van de eerste"*)

In de 'Militia' van Pedro de Alva y Astorga* zijn volledig werk terug te vinden met enige biografische bijzonderheden. Agnensis was verbonden aan het hof van kardinaal Julius Rospigliosi. De Alva y Astorga spreekt hierin ook met lof over de blinde die dankzij zijn fenomenaal herinneringsvermogen uit de woorden AVE MARIA 556 perfecte anagrammen met vele treurige toespelingen op zijn handicap had samengesteld. Voor iemand, die de beschikking heeft over twee perfecte ogen, zou het haast een onmogelijke taak zijn geweest.

LIT: A.R.A.P.F. *Petro de Alva y Astorga: MILITIA immaculate conceptionis virginis Mariae, contra malitiam originalis infectionis peccat* (Leuven, 1663)

Alva y Astorga, A.R.A.P.F. Pedro de

(* Carbajales de Alba (Zamora)1602 -

† Leuven 5 april 1667)

Spaans franciscaan. Schreef in de 17^e eeuw een uitzonderlijk boek, dat bekend is als de 'Militia' of: 'De strijd van de Onbevleete Ontvangenis van de Maagd Maria tegen de boosaardige besmetting van de erfzonde'. Het boek bevat een volledige door hem bijeengebrachte verzameling Marialogie tot aan de 17^e eeuw, waarmee hij de beweringen van tegenstanders van de 'Onbevleete Ontvangenis' trachtte te weerleggen. Meer dan 6000 verklaringen of getuigenissen en verhalen van bekende en onbekende auteurs, ontleend aan de overlevering zijn in de 768 pagina's tellende foliant, die in 1663 werd gedrukt, opgenomen.

Pedro de Alva gaat met recht door als een van de vurigste verdedigers van de leer van de Onbevleete Ontvangenis. Hij werd geboren in Carbajales de Alba, een plaatsje in de buurt van Zamora bij de Portugese grens en trok op 8-jarige leeftijd met zijn ouders naar Lima in Peru. Werd Generaaloverste van Peru. Op 37-jarige leeftijd keerde hij terug naar Spanje, om 15 jaar later aangesteld te worden als generaalprocureur van de franciscanen te Rome. Het is hier dat hij het plan opvatte alle pauselijke brieven (*Indiculus Bullarii Seraphici*) over de minderbroederorde te gaan verzamelen, wat hij tenslotte nooit volledig heeft kunnen uitvoeren. In 1660 begon hij aan zijn "*Immaculatae Conceptionis*"., maar stuitte op zoveel weerstand dat het boek uiteindelijk in Leuven werd gedrukt. Het is dankzij Pedro de Alva dat de anagrammen en chronogrammen van pater Agnensis bewaard zijn gebleven. Zij geven een uitstekend beeld hoe in de

17^e eeuw de letterkeer werd beoefend. De Engelsman Hilton ontdekte in de herfst van het jaar 1883 een originele ‘Militia’ in de grote stadsbibliotheek van Frankfurt am Main. Op zijn tocht langs de Duitse steden als Hamburg, Fulda, Marburg, Hannover en Lübeck had hij vele chronogrammen verzameld. Naar het immense werk van de Alva y Astorga had hij tevergeefs gezocht in de stadsbibliotheken, maar ook in het Brits Museum, de bibliotheken van Parijs, Brussel en Leiden en bij alle antiquaren, die hem bekend waren. In 1978, vijftienennegentig jaar nadat Hiltons kruistocht door Duitsland, is na eenzelfde onderzoek gebleken, dat alleen de Universiteitsbibliotheek te Bonn en de oude Jezuïetenbibliotheek te Leuven elk een origineel exemplaar van de ‘Militia’ bezitten. In 1965 verscheen een anastatische uitgave van de ‘Militia’ bij de Edition Culture et Civilisation te Brussel. Iedereen die toen 2700 B. Frs. Et voor over had, kon toen in het bezit komen van een herdruk van de ‘Militia’, een groet brok literaire curiosa uit de 17^e eeuw.

LIT:A.R.A.P.F. *Petro de Alva y Astorga: MILITIA immaculate conceptionis virginis Mariae, contra malitiam originalis infectionis peccati.* (Leuven, 1663)

Andreas, Valerius (Valeri Andrae)

(*Dessel 27 november 1588 – † Leuven 29 maart 1655)

Jurist, filoloog, historicus en Hoogleraar te Leuven, Begon in 1623 aan zijn *Bibliotheca Belgica*, waarin hij naast de geschiedenis van de universiteit, vooral uitgebreide lijsten gaf de zogenaamde *Fasti* van professoren, promoti en andere academici. Velen van deze professoren werden geëerd met een chronogram op het eind van hun kort curriculum vitae, zoals Pieter van Foreest (1521-1597), de

Nederlandse lijfarts van Willem van Oranje, bij zijn overlijden:

PIETER VAN FOREEST

EVICTVS FATO CVBAT
HAC SVB MOLE FORESTVS
HIPPOCRATES BATAVIS
SI FVIT ILLE FVIT (1597)

(“Overwonnen door het noodlot ligt onder deze last van Foreest, als er een Hippocrates ONDER de Nederlanders was geweest was hij het!”)

Ferreolus Locrius (1571 – Atrecht 22 augustus 1641) was titulair pastoor van de St. Nicolaaskerk te Atrecht en historicus:

FEREOLUS LOCRIUS (FERRY DE LOCRE)

LOCRIVS OCCIDIT HEI
DOCTAE LVGETE CAMOENAE (1614)
(“Locrius is gevallen, helaas rouwt geleerde Muzen (Camenae)”)

Dominicus Lampsonius (* Brugge 1532 - † Luik 1599) werkte als dichter, schilder en auteur van kunstboeken eerst in Engeland en later als kamerheer van de kardinaal van Luik en als secretaris van andere bisschoppen. Hij werd begraven in Dongs.

DOMINICUS LAMPSONIUS

SIC ERAT, HOC LATÈ NOTVS
LAMPSONIVS
ANNO IPSA DEFVNCTVS QVA SANCTVS
ALEXIVS HORA (1599)
(“Dat was ’t dan! Dit jaar stierf de wijd bekende Lampsonius. Op hetzelfde uur als Sint Alexius”)

De filosoof en theoloog Ruardus Tapperus was afkomstig uit Enkhuizen., waar de Ruardus Tapperusbibliotheek nog naar hem is genoemd. Hij leefde in Leuven en was vertrouwensman van Karel V, Philips II en de Paus. Tapperus nam deel aan het Concilie van Trente en gold als een verdediger van de Orthodoxie ten opzichte van de Reformatie. Hij werd in 1558 in Leuven begraven.

RUARDUS TAPPERUS

AD SVPEROS ABIENS
MAVORTIS LVCE FECVNDA
ULTRO PAVPERIBVS SVA DAT BONA
CVNCTA RVARDVS (1558)

(“Toen hij onder het vruchtbare licht van Mars heenging naar de hemelingen, gaf Ruardus spontaan al zijn goederen aan de armen”)

Gilbertus Philaretus, ook wel *de Limburger* genoemd was arts en kannunik van de St. Pauluskerk in Luik. Hij overleed in Luik op 13 februari 1567, zes dagen voor de Idus.

GILBERTUS PHILARETUS

SEXTO IDVS FEBRVI
MEDICVS GILBERTVS,
IN ARTE ALTVS & EXCELLENS
FVNERE VICTVS OBIT (1567)
(“Zes dagen voor de Idus van februari is dokter Gilbertus, hoog en uitstekend in zijn beroep en overwonnen door de dood, heengegaan”)

De vertaling correspondeert niet met de vooraf gegeven informatie. De zesde dag vóór de Iden van februari is (inclusief terugtellend van 13 februari) 8 februari.

De kanunnik en theoloog Antonius Ghenarus werd geboren in Visé in 1522 en overleed in Luik in 1595. Hij was een groot geestelijk en wetenschappelijk schrijver en dichter.

ANTONIUS GHENARUS

OCCIDIS ANTONI MARTI
VT VENERANDE CALENDIS
INCLITA FLET VIRTVS
HEV PIETATIS APEX (1595)
(“Gij valt (sterft) Antonius, (als een) eerwaarde, op de kalender (1) van maart, ach, nu weent de deugd, toppunt van vroomheid”)

Johannes Gya was afkomstig uit Kassel (Casletanus) in Vlaanderen. Hij was professor in de H. Schrift in Parijs, waa hij ook overleed in 1557.

JOHANNES GYA

CASLETVM GENVIT,
RAPVIT TE GALLIA GIA
NEXIBVS EXVTVS
CORPORIS ASTRA COLIS (1557)
(“Kassel heeft u voortgebracht, Frankrijk heeft u weggerukt, Gya, ontdaan van de banden van het lichaam, verzorgt gij nu de sterren”)

Dit distichon is een variant op het grafschrift van Virgilius. **“Mantua me genuit, calabri rapnere tenet nunc, Parthenope ceciri, pascua, rura, duces”** (*“Mantua heeft mij voortgebracht, Calabrië heeft mij weggerukt, nu bewaart Parthenope (Napels) mij. Ik heb de weiden (herdersgedichten),*

de akkers (boerenleven) en de helden (Aeneis) bezongen”)

's-Hertogenbosch wordt gesticht:

GODEFRIDUS III

GODEFRIDVS DVX
E SILVA FECIT OPIDVM (1184)

(“Hertog Godefridus van Vlaanderen maakte van een bos een stad”)

Zelden ging een torm zo tekeer als in de nacht van 18 op 19 november 1421. Onder Dordrecht brak de kolkende zee door een belangrijke dijk, overstroomde een groot gebied en beukte tegen de muren van de stad. De verwoestingen waren enorm. Vele tientallen dorpen verdwenen in de golven en duizenden mensen verdronken. Het overstroomde gebied bij Dordrecht bleef lange jaren onder water staan.

DE ST. ELISABETHSVLOED

DVRDRECHTO INCVBVIT
VIS ATROX INCITA VENTIS
VRBS QVA DISSILVIT
PROTINVS HAVSTA MARI (1421)
(“Bij de Elisabethsvloed brak de dijk door tussen Dordrecht en Gertruidenberg; door de opgewekte winden brak een vreselijke kracht los, waardoor de stad direct door de zee verslonden werd en verloren ging”)

In 1650 verscheen de tweede versie met de titel *Fasti Academici*. Valerius Andreas zag zijn biografieën annex bronnenverzameling als een logisch verlengstuk van zijn *Bibliotheca Belgica*.

WRK: *Bibliotheca Belgica de Belgis vita scriptisq. Claris. Praemissa totographica Belgii totius seu Gemaniae inferioris descriptione.* (Leuven 1643); *Fasti Academici Studii Generalis Lovaniensis est origo & institutio, rectores et cancellarii, conservatores & professores, fundatores & benefactores, resque aliquot memorabiles ejusdem Universitatis.* (Leuven 1650)

Asten, Johann Gerhard Joseph von
(* Aken 7 februari 1765 - † Aken 7 april 1831)

Duits dichter en chronogrammist. Was registrator bij de Akense schepenrechtbank. Na 1794 assistent en kopiist bij het Justitie- en Directiedepartement van Aken. In 1799 werd hij registrator van de prefectuur van het roerdepartement. Hij maakte hoofdzakelijk gelegenheidsgedichten in opdracht van de Akense burgerij de z.g. *Glückwunsch-Lieder* voor speciale gelegenheden, meestal feesten en

jubilea van personen. In het jaar van een van de Heiligdomsvaarten 1790 schreef hij een historisch-polemisch loflied op de weergekeerde tekenen van de heilige relieken, die toevertrouwd waren aan het kapittel van de allerheiligste Maagd Maria in Aken, dat begint met een klassiek chronodisticon:

NON SATIS EST OCVLOS AVGVSTA
IN PIGNORA VERTI,
INTEGRITAS ANIMI
POSCITVR ATQVE FIDES (1790)

(“Het is niet genoeg om alleen op zulke verheven relieken de ogen te richten, oprechtheid van hart en geloof wordt gevraagd”)

Von Asten laat hierin zijn verbluffende kennis van het Latijn en de Griekse mythologie zien. Hij is goed geïnformeerd voort wat betreft de geschiedenis van de Heiligdomsvaart van Aken, waarbij hij zich zeer betrokken voelt en die hij verdedigt tegen aankomende sceptici. Zo gezien toont zijn loflied enerzijds aan, wat men met het Latijn in de 18^e eeuw tot stand kon brengen, anderzijds is het een indrukwekkende getuigenis van een betrokken christen.

WRK: *Carmen Historico-Polemico-Panegyricum Solemni SS Reliquiarum Ostensione Reverendissimo Capitulo B.M.V. Dedicum.* (Aachen 1790)

Encomium basilicae Marianae sive ecclesiae cathedralis Aquisgranensis versu elegiaco celebratum, (Aachen 1804)

LIT: H. Krüssel: *Horatius Aquigranensis: Aachen im Spiegel des neulateinischen Dichters Johann Gerhard Joseph von Asten (1765-1831)* (=Noctes Neolatinae 3) (Hildesheim 2004)

H. Krüssel: *Ein Loblied auf die Aachener Heiligtumsfahrt. 100 lateinische Hexameter eines Aachener Dichters.* Pro Lingua Latina, 3, 2000/2001

Auwater, Cornelius Valerius van (Cornelis Wouters)

(* Oudewater 1512 - † 1578)

Filoloog beroemd om zijn uitmuntende colleges aan de Universiteit van Leuven. Daar zijn vader het geld verbraste was hij niet in staat te voorzien in de kosten voor een studie van zijn zoon. Hij werd koorknaap in de kathedraal in Utrecht. Op zijn 17^e werd hij leerling van het Hieronymuscollege., waar hij uitblonk. Daarna vertrok hij naar Leuven, waar hij van 1532 tot 1538 Latijn en Grieks volgde aan de Artefaculteit en het Collegium Trilingue . Hij keerde terug naar Utrecht waar hij werd priester gewijd

In 1542 vertrok hij weer naar Leuven en wijdde hij zich volledig aan zijn lesopdrachten aan het Drietalencollege, waar hij bijzonder hoogleraar

was. Bij Plantin verscheen in de 16^e eeuw zijn *Epistolae et Carmina*, waarin hij aan de hand van tekeningen o.a. van Jan van Scorel en andere afbeeldingen, gebeurtenissen beschreef in de vorm van brieven, die hij aan hetn eind voorzag van een chronogram. Toen in juli 1543 Karel V vanuit Italië oprukte naar de Nederlanden, waar de vrees voor een Franse invasie constant groeide, was men opgetogen. Maar die blijdschap sloeg om, toen hij op 22 augustus Düren bezette. Op 7 september knielde hertog Willem van Cleve voor hem in Venlo en de gevreesde Gelderse legeraanvoerder Maarten van Rossem moest zich onderwerpen. Dit verhaal werd door Auwater afgesloten met twee hexameters:

ADVOLAT HVC ACER PEDIBVS
IOVIS ARMIGER VNCIS,
AD FINES RHENI: OBSTREPERAE
TREPIDATE VOLVCRES (1543)

(“Hij komt hierheen gevlogen (uit Italië) Jupiters wapendrager, met scherpe, geklauwde poten, naar het Rijngebied. De vogel schreeuwt van angst”)

Karel V komt werkelijk vrede brengen. Deze gedachte inspireerde Auwater tot het schrijven van twee hexameter-chronogrammen:

DICITE IO CIVES,
RESONANTE PER AERA CANTV,
PACIFERVM AVGVSTI SPLENDET POST
NVBILA SIDVS (1543)

(“Toe burgers, zegt het met een gezang, dat door de lucht weerklinkt. Achter de wolken schittert de vredebrengende ster van Augustus (keizer Karel)”)

NVMINA SVPPPLICIBVS PARCVNT:
DVX CAESARA FLEXIT PAX REDIIIT LVX
NONA PARES DEIN TEXVIT HORAS (1543)

(“De goden sparen de smekelingen: de hertog (van Cleve) heeft gebogen voor de keizer. De vrede is weergekeerd. Nadien heeft het negende licht weer gelijke uren geweven”)

De latijnse tekst beantwoordt niet aan wat boven als inleiding is gezegd. Caesara i.p.v. Caesarem is een griek accusatiuus. Het negende licht (de negende dag) houdt waarschijnlijk in dat het acht dagen tijd heeft gekost ‘orde op zaken te stellen’. Vanaf die dag herneemt het leven zijn normale loop. Dit wordt waarschijnlijk bedoeld met de metafoor ‘gelijke uren weven. Auwater was een groot bewonderaar van Georgius Macropedius, die in 's-Hertogenbosch, Luik en Utrecht achtereenvolgens repetitor, leraar en rector van de Latijnse scholen daar was geweest. Toen Macropedius eind juni 1558 stierf schreef hij een lang epitaaf met als slot:

**IVLIVS EXPIRANS
SILVAEDVCIS OCCVPAT ARTVS,
MACROPEDI TENVES SPIRITVS
ASTRA TENET (1558)**

(“Aan het einde van juli nam 's-Hertogenbosch bezit genomen van Macropedius' zwakke leden, zijn geest verblijft in de hemel”)

WRK: *Ab Auwater 'Epistolae et Carmina'*
published from the original drafts with introduction
and notes by Henry de Vocht (Louvain, Librairie
Universitaire, 1957)

Avianus, Johannes (1570)

Chronogrammist en geschiedschrijver. Van zijn werk is slechts een klein onbeduidend, tweedelig boekje bewaard gebleven, dat zich bevindt in The British Library te Londen. Het eerste deel is een 36 pagina's tellende tragikomedie: *Miles vagus seu mendicans* (“De zwervende soldaat”)

Het tweede deel: *Saeculum vertens eteostichis novis heroicis a Joanne Avianio tuntorphinati donatum* (“De eeuw in zijn voortgang beschreven door Johannes Avianus) is een van de merkwaardigste geschriften uit de 16^e eeuw. In de Latijnse gedichten in de vorm van een chronodistichon zijn de hoogtepunten van het gebeuren in de jaren van 1500 t/m 1596 vastgelegd in fraaie italiëken (cursieve drukletters). Beide versregels bestaan uit hexameters, zonder dat voor de lezer zichtbaar te maken, door zoals gebruikelijk de cijferletters in kapitalen te schrijven. Avianus confronteert ons met een dubbel enigma. Hij versluiert het jaartal tweemaal. Chronogrammen op deze manier weergegeven komen zelden voor in de literatuur. De jaarschriften zijn epigrammatisch van stijl en compositie. Bij sommige chronica geeft Avianus in een Latijnse annotatie een aanvullende verklaring op de chronogrammen, die soms onduidelijk zijn of op zijn minst duister van betekenis.

KAREL V WORDT GEBOREN

**CAROLE TE NATO FELICIA
SECVLA FIVNT
IN PATRIA FIES QVINTUS REX
NOMINIS HVIVS (1500)**

(“Karel, door uw geboorte gaan we gelukkige tijden tegemoet. U zult in uw vaderland de vijfde koning met die naam worden”)

ERASMUS STERFT IN BASEL

**ARTE VEL ELOQVIO NVLLI
CESSISSET ERASMVS
ARTE VEL ELOQVIO
NON EST OBSISTERE PARCIS (1536)**

(“Als het kunst of uitspraken zou betreffen, zou Erasmus van Rotterdam voor niemand opzij zijn gegaan, maar met kunst en redevoeringen kan men de Parcen niet weerstaan”)

(De Parcen bepaalden in de mythologie het leven van de mens. De drie godinnen spinnen de levensdraad. Klotho vormde de draad, Lachesis geleidde hem en Atropos knipte hem af)

Vergelijkbaar met de *Saeculum vertens* van Avianus die abrupt eindigt met het jaar 1596 schreven Bernard Grothues* en Jos Linssen* in 1982 een vervolghistorie voor de vier volgende eeuwen in hun boek: “*Avianio's zestlende eeUWse ChronICA gesChleDenIs toegeLICht en tot op heden Voortgezet* (1982). De 16^e eeuw werd gecompleteerd met chronica in de vorm van drie Latijnse disticha. Die van de 17^e t/m de 20^e eeuw zijn gebaseerd op de persoonlijke voorkeur van deze chronogrammisten voor een bepaald historisch feit. Ze zijn niet in versvorm geschreven, maar vermelden in het Nederlands, het Engels, het Frans het Duits en het Latijn een gebeurtenis uit de wereld- de vaderlandse of de kerkelijke geschiedenis of een verrichte daad, die hun bijzonder heeft aangesproken.

WRK: *Saeculum vertens eteostichis novis heroicis a Joanne Avianio tuntorphinati donatum* (Halle 1597)

B

Baudius, Dominicus

Dominique le Bauldier

(* Rijssel 8 april 1561 - † Leiden 22 augustus 1613)
Nederlands jurist, Latijns dichter en
chronogrammist. Hij vluchtte met zijn vader ten
tijde van Alva zijn geboortestreek en vestigde zich

in Aken. Na zijn studie Grieks in Leiden en Gent en Godgeleerdheid in Genève, werd hij in 1587 advocaat in Den Haag. Verbleef van 1591 tot 1601 in Parijs. Maakte hier veel schulden en belandde in de gevangenis. Kwam in 1602 weer aan het Hof van Holland en mocht als secretaris en afgezant van koning Hendrik IV een reis naar Engeland maken. Uit de contacten met de Hollandse gezanten aldaar volgde een aanbod tot buitengewoon hoogleraar in de welsprekendheid aan de hogeschool te Leiden. Baudius gold als een van de scherpzinnigste geesten van zijn tijd. Hij beheerste het Grieks en het Latijn tot in de perfectie. Zijn klassieke chronodistichons, in hexameters en pentameters, behoren tot de fraaiste die er geschreven zijn. Op de moord van Willem van Oranje schreef hij:

WILLEM VAN ORANJE VERMOORD

ROBORIS INFRACTI,
NEC MARTE SVBACTVS APERTO
OCCVPOR INSIDIIS

FRAVDE PHILIPPE TVA (1584)

(*“Mijn kracht was niet gebroken en openlijke oorlogen sloegen mij niet neer, maar door uw bedrog Philips werd ik overweldigd”*)

Baudius volgde de Rederijkers, die consequent de letter D=500 in de chronogrammen niet meetelden. In een voetnoot maakt hij de lezer hierop attent met de opmerking: *“Hallucinantur que D computant inter litteras numerales”* (*“Zij die de D onder de cijferletters rekenen praten onzin”*)

Naast de vele voortreffelijke eigenschappen, die Baudius bezat, (hij stond bekend om zijn loyaliteit, oprechtheid en trouw ten opzichte van zijn vrienden), kon de chronogrammist onuitstaanbaar verwaand zijn en was hij een notoire drinker, die dikwijls diep in de schulden stak. Problemen van gelijke aard had hij al eens in Parijs moeten overwinnen. Door zijn laakbaar gedrag vervreemde hij vele vrienden van zich. Ook de curatoren van de Leidse hogeschool waren niet gelukkig met de situatie. Op een gegeven moment voelden zij zich verplicht Baudius voor enige tijd als hoogleraar te schorsen. Baudius overleed in Leiden op 22 augustus 1631. Na zijn dood bracht zijn tweede vrouw, met wie hij slechts negen maanden getrouwd was geweest een dochter, zijn enig kind, ter wereld.

WRK: *Dominici Baudii poematum nova editio, tertiâ parte nunc locupleta et in concinniore ordinem redacta. Accedit Autoris vita et Epitaphia* (Leiden 1616)

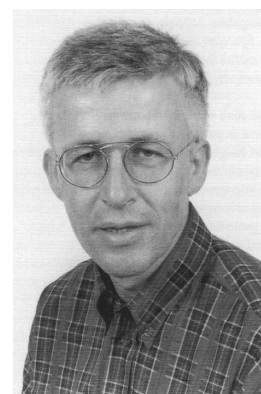

Bilderdijk, Willem

(*Amsterdam 7 september 1756 - † Haarlem 18 december 1831) Nederlands dichter, toneelschrijver en gelegenheidschronogrammist. Zijn denkbeelden en zijn dichtkunst waren grillig. Zijn vaardigheid, door veel oefening, in het à l'improviste opdreunen van versen, die zijn vrouw dan haastig opschreef was legendarisch. Hij was een vurige aanhanger van Oranje. Veel van zijn literair werk – hij schreef alleen al 300.000 dichtregels – is door de holle retoriek voor de moderne lezer ongenietbaar. Toen op 1 oktober 1791 in Berlijn erfprins Willem Frederik in het huwelijk trad met Frederika Louise Wilhelmina van Pruisen schreef hij het chronogram:

'T ERKENTLIJK NEERLAND KNIËLT
BIJ 'T FEESTAUTAAR
DAT NASSAUS LEEUW VEREENT
AAN PRUISSENS ADELAAR (1791)

Op verzoek van de secretaris van de koning schreef hij in 1806 een *Ode* aan Napoleon. Een van de hoogtepunten van zijn lyriek is het korte gedicht *Gebed*.

Bongers, (Ben) Bernardus Jozef Joannes Maria (Pomarianus)

(* Beesel 7 maart 1946)

Chronogrammist. Leraar klassieke talen vanaf 1979 aan het Bisschoppelijk College en daarna aan Trevianum te Sittard. Studeerde aan de Katholieke Universiteit te Nijmegen en bij de paters Passionisten in Mook. Schreef o.a. een fraai chronogram in hexameters als inleiding op zijn boek *Drie Generaties 1905-1995* bij gelegenheid van het 90-jarig bestaan van het College Sittard.

CRETA PATROCINIO IOSEPH
 INITO VIX SAECLIO
 TRICENNALIA TRINA
 NOVO RENITENS FVLGORE
 EXSVLTANS SCHOLA TRIPLEX
 PRISCIS LVSTRAT IN ARVIS
 - CVIVS TECTA VELVT
 NAVALIA CRVX TVEATVR –
 FELIX PROLE TRIAEVI
 SAECLIO FINE PROPINQVO
 LASCIVIA IVVENILIS
 GREX AVIQVE ATTENTI (1995)

(“Ontstaan onder Jozefs hoede, toen de eeuw nog maar pas was begonnen, viert de drievoudige school, in nieuwe luister stralend, juichend in het vroegere veld haar drie maal dertig jaren – moge het kruis als de ra van een schip deze school geleiden – gezegend met drie generaties, nu het einde van de eeuw nabij is. Vrolijk zij de jeugdige kudde en meelevende opa’s”)

WRK: *Drie generaties. 1905 – 1995 Lustrumboek College Sittard.* (Sittard 1995); *Vijfendertig jaar chronica van Guus* (Pro Augustino Amico Guus Janssen vijftig jaar, Sittard, 2007)

Bor, Pieter Christiaensz.

(* Utrecht 1559 – † Haarlem 19 maart 1635)
 Nederlands geschiedschrijver, notaris, dichter en chronogrammist. Apotheekerszoon. Werd benoemd tot rentmeester-generaal van Noord-Holland, een

betrekking die hem in staat stelde vrijwel alle aandacht te richten op het samenstellen van zijn geschiedwerk over de opstand tegen Spanje. Hij publiceerde in totaal 37 delen. De verzameltitel van de eerste 18 delen is: “*Oorsprongh, begin en vervolgh der Nederlandsche oorlogen*” (1621). Hierin komt een van zijn bekende chronogrammen voor over de Spaanse bevelhebber Valdés:

HET BELEG VAN LEIDEN

INT LAETSTE MEI HEEFT BALDEZ
 LEIDEN
 STERCK BELEGEN SNEL
 DEN DERDEN OCTOBER VERLOST
 DEUR GODES SEGEN WEL (1574)

Op dit werk gaan Hoofts *Historiën* ten dele terug. Verder schreef hij een gedegen geschiedenis van de jaren 1555 – 1567 in “*Oorspronck der Nederlandtschen oorloghen*” (1617) en een voortreffelijke beschrijving van Den Bosch in “*Geleghent van 's-Hertogenbosch*” (1630).

Brandt, Geeraert

(* Amsterdam 25 juli 1626 - † Rotterdam 12 oktober 1685)

Nederlands prozaschrijver, beroemd geworden door slechts een chronogram en bekend geworden door drie biografieën van Michiel Adriaanszoon de Ruyter, Pieter Corneliszoon Hooft en Joost van den Vondel. Toen Jan Six op de grafzerk van Vondel in de Nieuwe kerk in Amsterdam liet schrijven:

VIR PHOEBO ET MVSIS GRATVS
 VONDELIVS HIC EST (1679)

(*Hier ligt Vondel, een man toegenegen aan Apollo en de Muzen*)

vertaalde Brandt dit met het chronogram:

HIER RVST VAN VONDEL
HOOG BEIAARD
APOLLO EN ZYN ZANGBERG VVAARD
(1679)

Brandt had al in zijn jonge jaren aanleg voor tekenen en dichten. Zijn relatie met Suzanne, de begaafde dochter van Caspar van Baerle, dwong hem het kunstvak waarvoor hij was opgeleid te laten varen. Hij koos toen voor het predikambt, leerde Latijn en werd predikant in de Remonstrantse kerk te Nieuwkoop. Later vertrok hij naar en Amsterdam. Hij overleed in Rotterdam.

Brewer, Heinrich

(* Puffendorf- Geilenkirchen 6 september 1640 - † Aken 1690)

Priester-chronogrammist. Kreeg zijn opleiding aan het 'Tricornatengymnasium' te Keulen, waar hij afstudeerde als licentiaat in de theologie. Hij werd vicaris in de Stiftskerk van St. Cassius in Bonn en kapelaan in de plaatselijke parochiekerk St. Remigius. Sinds 1669 was hij rector bij de zusters Augustinessen van Groot Nazareth onder Sachsenhausen in Keulen. In de geschiedenis van Aken is Brewer vanaf 29 december 1682 bekend als pastoor van de St. Jakob. Brewer schreef verschillende historische verhandelingen over opmerkelijke gebeurtenissen in Duitsland en de christelijke landen van Europa. Een proeve van zijn dichtkunst gaf Brewer in zijn beschrijving van het Aachener Sendgericht in 1688 dat hij ondertekende met het chronogram:

ITA DE-SCRIPTSIT HENRICVS BREWER
LICENTIAVS,

PASTOR SANCTI IACOBI, IN AQVIS,
SYNODI SCABINVS NATVS (1688)

("Zo is het beschreven door Heinrich Brewer,
licentiaat in de theologie, priester van de St. Jakob
in Aken, geboren lid van de juryrechtbank")

WRK: *Catalogus Praeserenissimorum Principum Ex Immortali Archiducali Austriae Domo in Romanorum Reges Evectorum. Exhibitus per Henricum Brewer. (Aquisgrani 1670); Historica rerum notabiliorum, quae ex anno MDCLXI in annum MDCLXXIII in regnis terrisque Christianis extra Germaniam, puta in Italia, Hispania, Gallia, Anglia, Suecia, Polonia, Lustitania, Dania & Moscovia contigere, enarratio breviter ac succincte pro Historiae universalis Bracchelio-Thuldenianae continuatione adornata per Henricum Brewer Juliacens. (Coloniae 1675)*

C

Carmen cabalisticum

(Zie kabbala)

Carmen chronologicum, carmen eteologicum

Zie chronogram

Chronicatorium

In Sittard werd op 8 juli 1980 door Jos Linssen* en Bernard Grothues* een Chronicatoriumbureau opgericht in de pastorie van de St. Bernadetteparochie te Sittard. Het is een klein genootschap dat tot doel heeft chronogrammen te onderzoeken en te bestuderen, nieuwe vondsten te inventariseren om deze later te publiceren in dagbladen, boeken en tijdschriften. Op 12 augustus 1984 werd het genootschap versterkt met Louis Verbraeken* en de laatste die toetrad tot het gezelschap was Jac. Linssen* op 12 mei 2004. De naam Chronicatorium is gekozen analoog aan een begrip als laboratorium, repertorium of auditorium. Het is de plaats waar de studie plaatsvindt. Het symbool werd de Ilex. De steeneik, die opnieuw kan groeien en wortel schieten in de oude Sittardse grond. Het geheel werd vormgegeven in een heraldisch wapen met als spreuk: *ChronICatorIUM ILeX eXCeLLens sIttarDIense(1980)* die op het fladderende lint het wapen siert. Bijzonder is dat in dat jaar pastoor Jos Linssen 61 jaar was geworden, dat terug te vinden is in de *ILeX (61)*. De overige drie woorden *ChronICatorIUM eXCeLLens sIttarDIense (1919)* geven het geboortjaar van de pastoor aan. Het *accoladeschild* is van goud en draagt het moderne wapen van Sittard, dat de stad bij KB van 23 augustus 1982 werd verleend. Het kruis is van sabel en in de schildvoet van keel zijn drie kepers van goud aangebracht. De aanzierende zilveren *helm*, met wijde kinkspleet, is afgesloten door verticale naar voren uitgesmede tralies. De helm is rood gevoerd. Het imponerende *helmteken* is een uitgerukte, vruchtdragende eikenboom. Deze tijd groene *Quercus ilex*, die veelvuldig in het zuiden van Europa voorkomt verzinnebeeldt het bronsgroene eikenhout van Limburg. De overgang tussen helm en helmteken wordt gevormd door **de wrong**. Het dekkleed is bladvormig uitgestulpt en draagt de kleuren goud en blauw. De conventicula vinden jaarlijks plaats.

Chronicon, chronicum, chronographicum

Zie chronogram

Chronodistichon

Een klassiek chronodistichon is een tweeregelig vers, bestaande uit een hexameter en een pentameter. Zie chronogram.

Chronostichon

Een chronostichon is een eenregelig vers bestaande uit een hexameter. Zie chronogram.

Chronogram

Niemand weet precies wat tijd is. Toch maken wij onderscheid in verleden, heden en toekomst. Is het verleden een nutteloze lading, waarvan wij ons moeten ontdoen, of is de kennis van het verleden waardevol voor heden en toekomst? Een vaststaand feit is dat de betekenis van geschiedenis ons niet met rust laat. Ons gedrag wordt immers bepaald door het verleden. Veel zaken van heden blijven in nevelen gehuld, als wij de voorgeschiedenis ervan niet kennen. Er kan geen begrip voor eigen tijd bestaan zonder kennis van het voorafgaande. Het nieuws uit de krant, of op de radio of TV is voor ons onbegrijpelijk, als wij geen kennis dragen van de geschiedenis. Zonder dit historische kader is de informatie onvolledig en kunnen wij eigenlijk niet van informatie spreken. Geschiedenis is cultuur overdragen. Deze overdracht kan op velerlei manieren gebeuren. De meest curieuze wijze waarop dat kan geschieden is door middel van een chronogram.

Wat is een chronogram en waar komt het vandaan? Een chronogram (van het Griekse woord chronos, dat tijd betekent en gramma dat schrift betekent) is een geschreven tekst, die behalve een historisch feit of een bepaalde gedachte, tevens een jaartal verbergt. Dat jaartal kan men ontdekken door de getalwaarden van de in de tekst voorkomende Romeinse cijferletters achter elkaar op te tellen. Deze letters met hun getalwaarden zijn:
**M=1000, D=500, C=100, L=50, X=10,
 W=VV=10, U=V=5, Y=IJ=II=2, J=I=1**

Hier een voorbeeld: Rembrandt werd geboren in het jaar 1606 en hij stierf in 1669. Deze twee jaartallen zijn voor altijd vastgelegd in de spreuken:

“reMbranDt Is VersChenen”
 (1606)
 en
 “reMbranDt Is heengegaan en
 zIet het eeUWige LICht”
 (1669)

Wanneer is het chronogram ontstaan en waar is het eerste jaarschrift terug te vinden? Voor een antwoord op deze vraag moeten we terug naar de tijd van het Oude Testament en wellicht naar een

nog vroegere periode, want bij alle volkeren en in alle tijden vindt men zinnebeeldige verklaringen van getallen. De Pythagoreeërs beschouwden het getal als het beginsel der dingen. Op grond hiervan meenden zij dat God de kosmos had geschapen in getalverhoudingen, die zij overal terugvonden. In het Oude Testament hebben bijvoorbeeld de getallen 3, 4, 5, 7 en 12 een bijzondere betekenis. Onder invloed van de getallensymboliek werden in de oudheid woorden als getallen en getallen als woorden geschreven. Namen kunnen zo als getallen worden aangeduid. In de ‘Apocalyps’, het ‘Boek der Openbaring’ (XIII,18) roept Johannes beelden op, die de indruk wekken van een complete vernietiging van de wereld: “Hier is wijsheid: wie verstand heeft berekene het getal van het Beest, want het is het getal van een mens, zijn getal is 666”. Dat getal is met behulp van Hebreeuwse cijferwaarden in vinden in de letters van het woord **NRON KSR = N(50)R(200)O(6)N(50) K(100)S(60)R(200) = 666**, waarmee **NERON KAISAR = Nero Caesar**, de christenvervolger Nero of Domitianus werd bedoeld, ten tijde van de gevangenschap van Johannes op Patmos. (Domitianus werd als een ‘Nero redivivus’ gezien, een herrezen Nero)

Invloed van de kabbala op het chronogram

In het begin van de 6^e eeuw na Christus ontwikkelden Talmudisten en kabbalisten de kabbala, een geheime leer over het Wezen van God en de vraag hoe Hij zich openbaart aan de mensen. Door getspeculatie zocht men naar een mystieke uitleg van de woorden, die voorkwamen in de Talmud, het boek waarin alle aanvullingen op het Oude Testament zijn opgenomen, die het maatschappelijke, burgerlijke en godsdienstige leven van de Joden regelen. Deze kabbala had een magisch karakter, dat zich uitte in het aanroepen van onbekende machten met toverformules in letter- en cijfercombinaties, die vooral in amuletten gesneden, gebruikt werden in zegen- en vervloekingformules. Zo kennen we het toverwoord **ABRACADABRA**, overgenomen en toegepast door de Romeinen als een praktische bezwering van de koorts.

Het chronogram in de Zuidelijke Nederlanden

Het is goed mogelijk dat nog vóór de ontdekking van de boekdrukkunst de kabbala in West-Europa werd geïntroduceerd door Joodse geleerden, die zich bekeerden tot het Christelijk geloof. Zij moeten het geweest zijn, die de ideeën in de kloosters hebben gebracht, waardoor onder invloed van de kabbala het chronogram is ontstaan. Middeleeuwse monniken vonden in het chronogram een mogelijkheid om een tweevoudige boodschap (in woord en tijd) over te brengen. Een soort ‘memoria technica’ waarmee zowel de inhoud als het jaartal in de mededeling kon worden

doorgegeven. De taal die hiervoor werd gebruikt was het Latijn, dat zich uitstekend daartoe leende. Immers verschillende Latijnse letters stelden tevens Romeinse cijfers voor. Oorspronkelijk waren dat de letters **I=1, U=V=5, X=10, L=50, C=100, D=500** en **M=1000**. In de 15^e eeuw, toen het Vlaams een zeker overwicht had gekregen, werden hieraan toegevoegd de letters **J=I=1, Y=IJ=II=2** en **W=VV=10**. Maar de letter **D=500** werd in die tijd niet meer meegeteld. Deze kunstgreep werd toegepast door de Rederijkers, die meer vrijheid in het woordgebruik opeisten, om zodoende gemakkelijker een jaartal te kunnen vormen. In de rederijkerskamers verenigden zich een deel van de stedelijke burgerij die gezamenlijk wilden oefenen in het voordragen, toneelspelen, dichten en het schrijven van chronogrammen.

Het chronogram kreeg enkele gelijkbetekenende aanduidingen als jaarschrift, jaarvers, jaartalvers, chronicon, chronicum, chronostichon, chronodistichon, eteostichon, en incarnatioen. In het Latijns en het Grieks werd het chronogram aangegeven met carmen numerale, carmen chronologicum, carmen eteologicum, eteologicum, eteologicon, eteostichon, versus numeralis, versus chronologicus, versus chronographicus, versus eteologicus, chronographicum en eteomenehemericon.

Het oudste exemplaar (1210) waarvan we met zekerheid weten, dat het niet retrospectief is geschreven, komt voor op een incunabel gevonden in de Duitse plaats Altdorf.

LIT: B.Grothues: *Het fenomeen chronogram* (Hoensbroek, 2005)

Chronijcke van Brabant, Die Nieuwe

Naast *Die Alderexcellentste Cronyke van Brabant* van Walter Bosch, een monnik van Affligem (na 1425-1500) geeft *Die Nieuwe Chronijcke van Brabant* niet alleen Brabants geschiedenis met een omvangrijke stamboom weer van *de princen ende hertoghen van Brabant*. Deze worden voorgesteld als afstammelingen van de Trojanen. Ook wordt aandacht besteed aan het leven van Karel de Grote. *Die Nieuwe Chronijcke van Brabant* met beschrijvingen van J. Mollijns. werd in 1565 in Antwerpen gedrukt. Er komt ook een uitvoerige beschrijving in voor over wat dagelijks gebeurde en er werd nauwkeurig opgetekend wat aan het hof geschiedde, zoals bijvoorbeeld het dramatische lot van Isabella van Portugal, de echtgenote van Karel V, die op 1 mei 1539 overlijdt bij de geboorte van haar kind:

ISABELLA VAN PORTUGAL

**OPTEN EERSTEN DACH MEIIE
IS VAN KINDE GHESCHEIDEN**

**EN GHESTORVEN IN ROUWE
VROU IJSABELLE KEYSERINNE
GOD VIL SE GHELEYDEN
IN ZYN EEUWIGHE LANDOUWE (1539)**

(“Op de eerste dag van Mei moest zij van het kindje scheiden (bevallen) en stierf zij zelf in rouw, vrouw keizerin Isabella zal door God geleid worden in zijn eeuwig heuvelige weiden”)

Op 27 januari 1547 overleed Hendrik VIII, de koning van Engeland. Hij liet een zoon van elf jaar achter. Deze Eduard werd een maand later op 20 februari gekroond.

Hendrik VIII

**HENRICUS DIE ACHSTE
CONINCK VAN ENGHELANT
EEN STERX, STOUT ONESTEN HEERE
IS GHEPASSEERT
GODT BRINGH HEM IN VREDEN
PLAISANT VRY VAN VERSEERE (1547)**

(“Hendrik VIII, koning van Engeland, een sterke, dappere en eerlijk heer is heengegaan. Godt bevrijd hem blij en vrij van ongemak”)

François van Valois

**FRANÇOIS DE VALOIS
DEERSTE DIE ZOO HIER
BEKENT VER EN NAER
CONINCK STOUT VAN 'T FRANCE WOUT
IS GHESTORVEN DEN LESTEN IN MEERT
OPENBAER (1547)**

(“De overal bekende François van Valois I, dappere koning van het Franse woud is op 31 maart gestorven”)

In Brussel vaardigt Karel V een nieuw Edict uit tegen de ketterij. De macht van de inquisiteurs wordt vergroot. Het plakkaat leidt tot protesten van onder meer Antwerpen en de Raad van Brabant.

Edict tegen de ketterij

**IN BRUESELLE DEN XXXI DACH MEYS
IS VEEL BLYSCHAP EN
GGHESIERT EN GHESCHREYS (1550)**

(“Op de 31^e dag van Mei is er versierd en is er veel blijdschap en geschrei”)

Op 29 december 1558 vond in aanwezigheid van Philips II de uitvaartplechtigheid plaats van de op 21 september in Spanje overleden Karel V. In de lijkstoet werd een zinnebeeldig schip meegevoerd

met als bemanning figuren, die Geloof, Hoop en Liefde uitbeeldden.

**IN DECEMBER OP DEN XXIX DACH
HY TE BRUESEL DUYTVAERT
VAN KEYSER CAREL SACH (1558)**
*(“Op 29 december zag men in Brussel
de uitvaart van keizer Karel”)*

Chronyke van Antwerpen

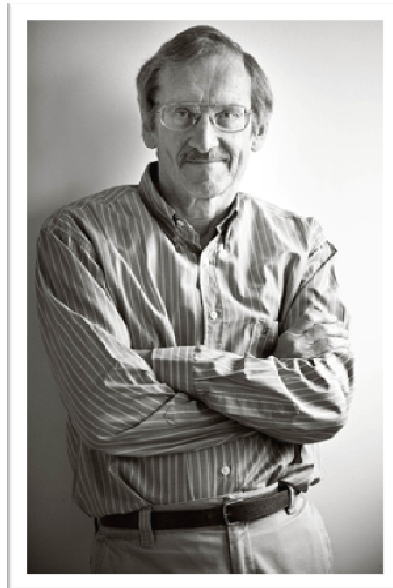
Een bonte verzameling gedenkwaardigheden over Antwerpen tot het jaar 1775, over bekering en de vooruitgang van de ware katholieke religie, de apostelen van het christelijke geloof en haar bestuurders. Over de stichting van parochies, abdijen, mannen- en vrouwenkloosters, kerken, alsmede de namen van de pausen, bisschoppen, abten, primussen, aalmoezeniers, markgraven, burgemeesters. Over de geschiedenissen, troebelen, belegeringen en blijde inkomsten van de Nederlandse hertogen en gouverneurs, maar ook over de wonderlijke waterloop van de rivier de Schelde. Over de Slag van Belgrado, de beeldenstormen, plunderingen, met de wrede vervolging van de katholieken. Al deze feiten zijn gekleurd met meer dan 250 Vlaamse en Latijnse chronogrammen. De Antwerpenaren, of de Signoren, zoals ze zich graag horen noemen, vonden niet alleen de overwinning van prins Eugenius belangrijk om te vermelden. In 1744 kreeg Karel van Lotharingen *een blijde intrede* in Antwerpen. Meer dan 60 chronogrammen sierden de straten en pleinen, allemaal in het Latijn. De hoge gasten verstonden natuurlijk geen woord Nederlands. En Frans (dat ze wel kenden) kenden de Antwerpenaren nu weer niet. Daarom werden enkele kapucijnerkloosterlingen aan het werk gezet, die enkele weinig originele chronogrammen produceerden, in een gemakkelijk, doch vaak stuntelig Latijn.

ARCHIDUX AUXILIUM POPULI (1744)
(“De aartshertog, steun voor het volk”)

**MARIA AUSTRIACA ARCHIDUX OVAT
GUBERNATRIX (1744)**
*(“De landvoogdes Maria van Oostenrijk
houdt haar blijde intrede”)*

**CAROLUS LOTARINGIAE DUX
GUBERNATOR EXIMIUS
VIVAT, VINCAT DUX A NEMINE
VICTUS (2x1744)**
*(“Hertog Karel van Lotharingen,
voortreffelijk leider, leve, triomf voor de hertog,
door niemand overwonnen”)*

Claes, Paul (* Leuven 30 oktober 1943-) Vlaams dichter, schrijver, vertaler en chronogrammist. Studeerde klassieke en Germaanse filologie te Leuven en promoveerde aldaar met zijn proefschrift *De mot zit in de mythe* over de antieke elementen in het werk van Hugo Claus. Hierin wordt Claus benaderd als citaten- en allusiekunstenaar, maar tevens als vertaler en bewerker. Claes toont aan *op welke uitzonderlijk gevarieerde en geraffineerde wijze* Claus de antieke

literatuur, cultuur en mythologie als klankbord voor zijn eigen werk gebruikt. In 1991 ontving hij de Belgische driejaarlijkse Staatsprijs voor **het Essay**. Een bundel opstellen *Echo's Echo's* over de moderne literatuurtheorieën, uitgegeven door de Bezige Bij. Jaarlijks voegt hij minstens een chronogram toe aan zijn oeuvre, waarvan hieronder enkele voor beelden getuigen:

**NIX ILLVCESCIIT,
NITVIT DVLCISSIMVS ANNVS
(1992)**
*(“Sneeuw licht op,
een wonderzoet jaar heeft geglansd!”)*

**NOX ILLVCESCIIT,
DVLCISSIMVS EXEAT ET ANNVS (1994)**

**NOX ILLVCESCIIT,
DVLCISSIMVS EXIT ET ANNVS (1995)**
*(“De nacht licht op,
wonderzoet verschijnt ook het jaar”)*

**NOX ILLVCESCIIT,
DVLCISSIMVS EXIIT ANNVS (1996)**
*(“De nacht licht op, een wonderzoet jaar is
begonnen”)*

NIX ILLVCESCI,
DVLCISSIMVS EXIIT ANNVS (1997)
 (“De sneeuw licht op, een wonderzoet jaar is
 begonnen”)

EXCITVS VOTO ECCE NOVVS
DVLCISSIMVS ANNVS (1998)

Hierop reageerde Louis Verbraeken* met:

NOX ILLVCESCI
DVLCIS MOX EXEAT ANNVS (1998)
 (“De nacht licht op, moge weldra een zoet jaar
 beginnen”)

ANNONAS ET AMOREM ANNO FERAT
ANNA PERENNA (2000)
 (“Anna Perenna brenge dit jaar
 rijke oogst en liefde!”)

Anna Perenna, ook wel met de zuster van Dido geïdentificeerd, is de godin van het beginnende jaar, die in locale legenden nu eens als een jong meisje, dan weer als een oud vrouwtje voorkomt

MMI ? IMMO! (2001)
 (“Ja zelfs!”)

WRK: “De Sater” (1994) Libris Literatuurprijs;
 “De Phoenix” (1998) Libris Literatuurprijs; “De
 kameleon” (2001) bekroond met de ECI-prijs voor
 Schrijvers van Nu en de Multatuliprijs.

Conrads, Johannes Peter Joseph (Peter)

(* 1747 - † Burtscheid 16 februari 1814)

Priester-chronogrammist. Werd door bisschop Berdolet op 5 augustus 1802 tot apostolisch notaris benoemd. Hij kan gerekend worden tot een van de bekendste gelegenheidsdichters van Aken. Fraai is zijn gedicht over Napoleon uit 1804. Het is een verheerlijking van de keizer op het tijdstip dat hij Aken bezocht, toen hij in het middelpunt van de belangstelling stond omdat hij twee maanden later de keizerskroon zou ontvangen. Het gedicht begint als volgt:

NAPOLEON IMPERATOR
GENTI GALLICAE SPLENDORI (1804)
 (“Keizer Napoleon schitterend
 voor het Franse volk”)

dat gevolgd wordt door het anagram:

NONNE LEO NOBIS APPARET?
 (“verschijnt niet hier voor ons een leeuw?”)
EN - IS NAPOLEON BONAPARTE!
 (“zie – deze Napoleon Bonaparte!”)

dan gaat het vervolgens door met o.a. de lofzang:

LILIGERO ADNECTENS
ALMANNI LITTORA REGNO (1804)
INCEDIT – SERTO TEMPORA
CINCTA GERIT (1804)

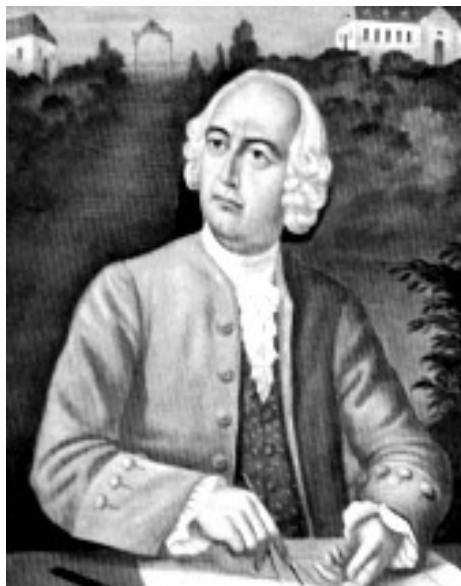
(“Hij verenigt de oevers van de Duitsers met het
 Rijk, dat de Lelie draagt. Hij trekt nu binnen, zijn
 hoofd is met lauweren gekroond”)

Ook schreef hij een

CANTUS DOMINO SCHOLL PRESBITERI
(1809)

(“Gezang voor de Heer Scholl, onze priester”)

Dat bestemd was voor Wollradus Scholl, een Akense Franciscaan, die bekend was Latijns leraar in Koblenz, Andernach, Neuss en Aken.

Couven, Johann Joseph

(* Aken 10 november 1701 - † Aken 12 september

1763) Duits architect, bouwmeester en chronogrammist. Hij werkte hoofdzakelijk in de stedendriehoek Aken-Luik-Maastricht. Zijn familie was afkomstig uit Clermont, ongeveer 20 km van Aken. Zijn vader was notaris en eerste secretaris in Aken. Bewonderenswaardig is de veelheid van kerkelijke opdrachten die hij kreeg, maar hij bouwde ook fabrieken, ontwierp meubelen en decoreerde. Zijn bekendste bouwwerken zijn het in de Tweede Wereldoorlog verloren gegane Wespenhuis in Aken, het huis Vercken in Eupen, de abdijkerk St. Johann en de parochiekerk St. Michael in Aken-Burtscheid, de proosdijkerk Sinnich bij Aubel, het abdijgebouw in Munsterbilzen bij Hasselt en het abdijgebouw St. Gerlach te Houthem-Valkenburg. In Aken waar hij was aangesteld als architect en ingenieur had hij de opdracht gekregen om het barokke raadhuis om te